

САҢА ОЛОХ

Чурапчы улуунун хаһыата

ХАҢЫАТ 1931 СЫЛ АЛТЫННЫ 15 КҮНҮТТЭН ТАХСА

Улуу Кыайы күнэ өлбөдүбүт

ҮБҮЛҮӨЙДЭЭХ СЫЛ БЫЛААҢА

1941–1945 сс. Аҕа дойдуну камускуур Улуу сарыкта Кыайыны 60, Чурапчы улууһа төрүтүбүт 75 сылларын көрсө, үнэр сүтүк ыччаты байыаннай-патриотическай, культурнай-православнай иитингэ уонна ааспыт олох сыаннастарыгар ытыктабылы үөскэтэр Сылтан, улуус дьаһалтатын тохсунньу ый 5 күнүгэр "Үбүлүөйдэ-эҥ сыл былааҥа" эстафетаны ыттар туһунан дьаһала тахсыбыта. Бу дьаһал чэрчитинэн, хас нэһилиэк ахсын олохтоох дьаһалтала уонна ветераннар Сэбиэттэрин сүрүннээһиннэринэн үөрөх, культура тэрилтэлэригэр Аҕа дойдуну камускуур сарык кыттылаахтарын, тыыл уонна үлэ ветераннарын чыстээһиннэр, ол сылларын сырдатар киинэлэри көрдөрүү, Албан аат уруктара, тематическай бизнэрдэр, өйтөн суруйуу, урулуну конкурстара о.д.а. ытыттылаахтара.

Эстафетаны Кытаанах нэһилиэгэ (баһылык И.П. Игнатев) саҕалаан, Арыйлаах нэһилиэгэр (баһылык Д.М. Лобанова) туттарбыта. Арыйлаахтар нэһилэ устата эстафетага анымыт дьаһалы толору тэрийдилэр, Кыайыны 60 сылын көрсө туох үлэ ытыттарын тэрилтэлэринэн рапордаатылар, инники сорукары чогулаастылар, ветераннары чыстээтилэр, оскуолаҕа Албан Аат уруктарын ыттылар.

Тохсунньу ый 24 күнүгэр сарсыарда 10 чааска дьаһалта баһылыга Д.М. Лобанова салайааччылаах, землеустроитель Д.Д. Портнягин, кылаабынай бухгалтер В.Г. Сыромятникова, олохтоох баһылыга фельдшер Е.Д. Попова, участковой милиционер Н.Г. Дагданча састааптаах делегация эстафетаны Сылан нэһилиэгэр аҕалан дьаһалта баһылыгар И.В. Башаринга туттарда.

Онон, кыайыны кыттаабыт Кыһыл былаах эстафетага бу нэһилэҕэ Сылан нэһилиэгэр сылдыаҕа.

"СО" корр.

Кэрэ эйгэтэ

ЭДЭР ХУДУОҢУННУКТАР КОНКУРСТАРА

Ахсынны бүтүүтүгэр Саҥа дылы көрсө Саха сиригэр Суруйааччылар союзтара тэриллибитэ 70, улуус төрүтүбүт 75 сылларын аналлаах Чурапчыттан төрүтүтүгэр суруйааччылар айымньыларыгар эдэр худоһунукутар конкурстара дьаһалта дыһын актовай саала-тыгар буолан ааста. Барыта 15 оскуолаттан 164 эдэр худоһунукут үлэлэрэ көрдөрүүгө турда. Балаһыанна баһылынан жюри орто уонна үлэ сүтүк оскуола үөрэнээччилэрин икки бөлөхүнэн арааран көрдө. Бастагы бөлөхкө любитель-худоһунукутар, иккискэ художественнай кылаас үөрэнээччилэрэ кытыннылар. Манна Сарыкта икки бастагы мистэ, икки иккис, икки үлүс мистэстэр уонна аҕыс биһирэбил бирикис олохтоһо. Кыайылаахтар дипломынан, грамоталарынан наҕараадаланылар.

Бастагы бөлөхкө бастагы мистэни Хатылах оскуола-садын 6 кылааһын үөрэнээччигэ Никитина Анна "Улуу кыыл тыһына" диэн Сэмэн Тумат айымньытынан суруйбут үлэтинэн ылла. Иккис мистэ Хатылы орто оскуолатын 9 кылааһын үөрэнээччигэ Сема Драгунов "Тулааһа оҕо" диэн Далан айымньытынан үлэтэ буолла. Үлүс мистэҕэ Алабар орто оскуолатын 12 саастаах Саня Лыткин "Төлпөй боччумура" диэн эмиз Далан айымньытынан акварелинэн өҥөрбүт үлэтинэн табыста.

Иккис бөлөхкө бастагы мистэни Хатылы художественнай кылааһын үөрэнээччигэ, 14 саастаах Тася Собакина "Далан "Бөгсө" айымньытыгар оҕоруан өҥөрбүт "Нурбачаан куотута" диэн үлэтинэн ылла. Иккискэ Кытаанах художественнай кылааһын үөрэнээччигэ Вера Попова Эрилик Эристин "Хачыгар" айымньытыгар өҥөрбүт үлэтэ тигистэ. Үлүс мистэ Чурапчытаагы 60 музыкальнай оскуолатын үөрэнээччигэ, 12 саастаах Саша Попова Е. Макаров айымньытынан "Чээн, ниллэп кииһи!" үлэтинэн буолла.

Биһирэбил бирикэстэ Чурапчы 1 №-дээх орто оскуолатын 5 кылааһын үөрэнээччигэ Ия Кардашевская, Хайахыт орто оскуолатын 6 кылааһын үөрэнээччигэ Люба Андреева, Кытаанах орто оскуолатын үөрэнээччигэ, 16 саастаах Вика Яковлева, Чурапчы музыкальнай оскуолатын 11 саастаах Вера Драгунов, Чурапчы музыкальнай оскуолатын Мындабаайытаагы филиалыттан 10 саастаах Маша Фомина, Чурапчы музыкальнай оскуолатын 13 саастаах Сардана Поталова, Хайахыт орто оскуолатын 8 кылааһын үөрэнээччигэ Нургуун Поталов тигистилэр.

Жюри бу өбөлөр айымньылары сөбүлээн аҕаан, ис хоһоонун арыһан, фантазиялаан өгүннэ дүүһүтэн өҥөрбүт үлэлэрин үрдүктүк сыаналаата уонна ойуулуур-дүүһүнүр сэгэс улуус оскуолаһыгар үтүмүнэх үлэ барарын бэлэстэтэ. Конкурс өбөлүгө саха уус-уран литературатын, ол иһигэр бэйэбит улууспуттан тахсыт суруйааччылар айымньыларын диригник, кээнник үөрэтэллэригэр, улуус исторياتын сэргээрэллэригэр кыагы биэрдэ. Салайааччылар: "Мистэтигэр саха тылын учууталларын курдук санаһыбыт", — диэн санааларын эиттилэр. Конкурс кэмигэр улуустаагы гимназия ырыаҕа курулуоһун салайааччыта В.В. Федоров айар бөлөҕө ырыанан-тойугунан өҥөрбүтүн иһин уонна улуус дьаһалтатын тэрийэр отделын начальнига М.И. Лоскин дыһын хааччылытын иһин улуустаагы "Үөрүү" өбө киинэ махталын биллэрэр. Саҥа үүмүт сылга улууспут айар үлэһит дьыно, талааннаах ыччаттара, өбөлөрбүт сангалыы күүһүнэн ылсан үлэһиттэрэ-диэн аранэбит, киинэлэргэ дьолу-соргуну, ситиһимлэри бөдөрөбүт.

В.П. ИВАНОВ,

"Үөрүү" өбө дьоруун сайыннарар киин директоры.

Предпринимательство

'БӨӨТҮР' ЭРГИЭН КИИНЭ АҢЫЛЫНА (ФОТОИНФОРМАЦИЯ)

Ахсынны ый 20 күнүгэр Чурапчы сэлэһинэтигэр "Бөбүтүр" эргин киинэ аһыллына. Бу олус түспөҕү өҥөрүлүүх дыһын 2004 сыл түмүгүнэн "Улуус бастыҥ предпринимател" ааты ылбыт Яна Иванова кэргэнинин Станислав Вячеславович Сивцевтин туттардылар. Үөрүүлээх церемонияга улуус дьаһалтатын экономикаҕа отделын начальнига О.П. Моностырева, Чурапчы сэлэһинэтин дьаһалтатын сүрүннүүр специалиһа А.Н. Димковскай, предпринимателэр обществоннай Сэбиэттэрин председателэ, Улуус Мунньабын депутата Е.Г. Санжеева у.д.а. аҕарды тылы эттилэр. Саҥа эргин киинэ аһыллы-эргини таһынан араас дьаһаллары тэрийиһи ыттар биллэниэх.

Алексей СЛЕПЦОВ.

Хаартыскаларга:

1. Эргин киинин аһыллытыгар лентаны быһа кырыһы.
2. Алгысчыт Г.В. Жирков тылын-өһүн кыракай кэһэһиктэлэр болломтолохтук истэллэр.
3. Улуус дьаһалтатын экономикаҕа отделын начальнига О.П. Моностырева.
4. Предприниматели, Улуус мунньабын депутата И.Н. Новгородов.

Хааччыһы

Табаар эргириин табыгастаахтык аттарынар

Соловьев нэһилиэгин маҕаһына "Маарыкчаан" потребкооператив (председатель улуус Мунньабын депутата А.Г. Григорьева) чэрчитигэр кириэйдүтэн нэһилиэгини хааччылыга үлэтэ сүрдээбин тубуста, өгөгө кэллэтэ. Ыраата барбака эттэхсэ, сибидэй киинэби таһынан булчканы, коржигы кытары мантан атылаһабыт. Бырада-быастар Т.П. Красильникова уонна А.Е. Макарова бу үлүгэр рынок ык-селэспит кэмигэр баран-кэлэн наадалаах уонна хамаатык барар та-баары кэмигэр аҕалаллар.

Пейщиктаахтары кытары үлэ киэнттик ытыттылар эрэр. Ол курдук, кредиткэ олоххо-дьаһаха туттуллар техника курдук сыаналаах табаары сайаалка баһылытынан аҕалаллар. Бу биллэн турар, харчытын ту-та ууран бизнэс кыаҕа суох нэһилиэгини бастаах уонна табыгастаах эрэ буолар. Маныаха биһиги нэһилиэгит улуус кииниттэн ирааһын, оҕолу кылаһынан аҕа кэбиһиг, харчытыгар ылан да ба-ран аны мистэҕэ тиздэрин эмиз биһир туста суол моһуок.

Табаар эргириин табыгастаахтык аттарынар буоланнар, биһиги маҕаһымыт ийдалаһы уонна кварталлааһы быһааннарын толорон иһэллэр. Маҕаһын дыһын иһэ-таһа сүрдээх бэрээдэктээх. Чөл олох сирин тарҕатыһа аналлаах уонна потребительскай коопера-ция ситиминан тахсар улартыһылары, сонуннары иһитиннэрэн-бил-лэрэн иһэр мунук үлэһит. Саҥа аҕалыһыбыт табаар сыаната тутта суруллан дыһын-сэргэ биллэһигэр таһаарыллан иһэр. Маны сэргэ нэһилиэгиниэттэн араас бородуусуһаны оҕортоһкага тутан эргинэр.

Онон, биһиги маҕаһымыт үлэһиттэрэ табыгастаах аты-лааһыны тэрийэллэрин иһин нэһилиэгини ытыктабылынан сирдээх-тик туһаналлар.

Алексей МАКАРОВ, Мырыла.

Спорт Спорт Спорт

ОСТУОЛ ТЕННИИГЭР КҮРЭХТЭНИИ

Соторутааҕыта Дирин баһулаһар остуол тен-ниигэр үгэскэ кубулуйбут оҕуруу нэһиликтэр күрэхтэһимлэрэ буолан ааста. Үс нэһиликтэ: Диринтэн, Хадаартан уонна Одьулуунтан 12 ра-кетканан, биһир оҕо, үс дыһтар уонна аҕыс улахан киһи, састааптаах хамаанданан бэрт тыһаһын-наах кириһи ытылыһа.

Түмүк манньк табыса. Одьулуун теннисиста-ра бастаатылар, Хадаар хамаандата иккис буолла. Биринистээх үлүскэ олохтоохтор тигистилэр. Биһирдирин бастыһы иһин күрэхтэ Димитрий Дюдорон (Одьулуун) улааттарга абсолютнай чемпион буолла; Павел Федотов (Дирин) иккис, Алик Алексеев (Хадаар) үлүс мистэһи ылаллар, Кыргыттарга абсолютнай чемпион аатын Надь Пинигина (Одьулуун) ылла, Надя Федотова (Ди-рин) иккис, Феня Никонова (Хадаар) үлүс буол-лурлар.

Биһирдирин да курдунтэ, хамаанданан до-түмүккэ хааар Одьулуун хамаандатын теннисист-тара чорбуйдулар. Ити кимнэр ордук бляхмиза-тарын туолулааста.

Күрэхтэһиһи кыттылаахтара тыһыс курдук спорт ураты көрүгэр оһыт аҕастаһа, дүһүннэ-кэлэһэн-иллэһэн, сотору чемпион, биһирдирин бастыһы иһин күрэхтэһимин Хадаарга ыттар-субулаһан тарууһаллар.

Али ТИМОФЕЕВ.

Мин-нэсгэстэнэн "огоо муукас" үйбээн-дииншин? И.Пономарев, мин билэрбиинэн, тые хаһайыстыбатын управлениетын да, дыһалта да үлэһитэ, боһынай да, учуутал да, чаһынай да суһуу хөрөөнүү буолбатах эрэри, барыларын ааттарыттан суруйбут курдук. Дыиннинэн, үһө ааттамыттар бары саныыр санаалаах, сантарар сагалалаах буолуохтаах этилэр. И.Пономарев суругу "болбөмтөлөөх" собуустук аахпат эбит. Суругу баһылыктар ааттарын-суолларын ыйан, илии баттаан туран, ылыммыттар. Ол гынан баран, суруукка кыттыһы уонна түмүүгэ кириин билигин даҕаны салгыы бара турар. Ол курдук, үс нэһиликтэн эсики кыттыланнар, бүгүнгү күнгэ алта уонча киһи буолла. Эссө 14 нэһилиэк баар. Билингүтэ биир да "сыһа суруйбуккут" дизэни суох. Улуус Мунньаҕа улуус иһигэр былээс үрдүкү органа буолар, кини комиссиялара хайа баҕарар таһымаах мунньахха кыттар да, мунньаҕы ыттар да болумуохчуйалаахтар. Буолаары-буолан бэйэлэрэ ылыммыт программаларын чорочитынан.

Иккинхэн, И.Пономарев сурух ис зоононун сатаан өйдөөбөтөк. Хата, Республика Правительствотын Председатель А.Борисов сурухда этиллэр балаһыанньаны өйдөөбүт. Кини этэр: "Мантан ыла тыа хаһаайыстыбата дьыннээх норуот хаһаайыстыбатын салаатын быһылытанын сайдыынаада. Тыа хаһаайыстыбатын үлэтин үчүүтэл, быраас, нэһилиэнньэ кэтэх хаһаайыстыбатыгар кубулуйтан кэбистибит. Ол сыһына Сүөлүтүн аһатарын, ууларамы саныы сындыар үчүүтэл, кырдык дарааны, теһе үчүгүйдик үөрэтпэй" ("Неделя Якутии" хаһаат, 2005 с., тохсунньу 13 күнү).

И. Пономарев "хэтэх хаһаайыстыба" уонна "чааһынай хаһаайыстыба" диэннэри булчуйар эбит. Өйдөтөбүн: кэтэх хаһаайыстыбада киирэллэр – сүрүн үлэ таһынан; үлэтэ суох олорор кэмтэн үлэ булуоха диири; пенсионердар о. д. а. араҥа дьарыктара. Чааһынай хаһаайыстыбада – чааһынай бас билиигэ олоҕурбут, государствога регистрацияламмыт хаһаайыстыба (бааһынай хаһаайыстыбатын курдук). Ону таһынан көннөрү үлэ уонна производство диэн өйдөбүллэр атын-атыттарын билбэт эбит. "Производство" диэн көннөрү тыл буолбатах, экономической термин буолар. Өскөтүн тыа хаһаайыстыбатын бородоук-суйатын өнгөрөөчү государствоһан регистрацияламмыт, бухгалтерский учуоту ыһтар, нолуоктары төлүүр буоллабына, производствоһан дьарыктанааччы аатын ылар, тыа хаһаайыстыбатынан дьарыктанар диэн буолар. Ол аата кэтэх хаһаайыстыбанан дьарыктанааччы производствоһан, тыа хаһаайыстыбатынан дьарыктанааччыга киирсибэт. Ол иһин киниэхэ 2 солкуобайдааҕар булуох, биир да солкуобай тыа хаһаайыстыбатыгар көрүллэр үптэн бэриллиэ сууктаах. Бэриллэр буоллабына потребкооперация эбэтэр аһы-үөлү аҕалынан, атылалыһынан дьарыктанар салалта нөҥүө бэриллиэхтээх. Билиҥи республика салалтатыгар этэбит: "Эһиги тыа хаһаайыстыбатын субсидиялааһынга 1,5 млрд. солкуобайы биэрдибит дииргит сымыа, итинтэн 1,2 млрд. солкуобайын кэтэх хаһаайыстыбаларга биэрдиҥит (80 %), билинхэ (тыа хаһаайыстыбатыгар) 300 мел. солкуобайы эрз биэрдиҥит". Албыннаһын суох буолуохтаах. Билиҥи өссө этэбит: "Тыа хаһаайыстыбатын сайыннараар туһунан саныыр буоллаха, 300 мел. солкуобай кыра. Маны сыһа бэриллэ сылдыар 1,2 млрд. солкуобайдарыттан эрз ылан улаатыннарыаха сөп, республика бюджетэ ыараханын билэбит". (И. Пономарев билбэт быһыылаах, эми харчы туруорсулуктар дьэбит).

Аны учутал, бызас болпуруоугар кииризебин. И.Пономарев кинилери бааһынайдардаагар дьадагытык опороолор дьизит, онон бааһынайдар сайдыыларын болпуруога кинилер 15 – 20 тыһ. солк. хамнастаныахтарыгар дьэри тохтоон эрдин дьиз курдук. Манна бу курдук быһарабыт. Чурапчы улууһугар тьа хаһаайыстыбатын производствота сайдыбатагына, онон дьарыктанар дьон сибээс, албак оёону-урууну төрөтөр кьыхтар суох буоллагына, сыйыа симэлийдэхтэринэ онно учуталы, бырааны тутар наада суох буолуога, суол тутар, сибээс тардар эмиз. Бааһынай хаһаайыстыбалара эстэр суолга кииран эрэбит дьэн сэрэгтилэр. Ону общество еидүө дии саныбын. Билигин бааһынай хаһаайыстыбаларга 40 – 50 саастаах дьон үлэли сылдыаллар. Кинилэр тохтуохтарыгар дьэри болпуруоуга быһаарбатахпытана, сайдыы туһунан кэпсэти наадада суох буолуога.

Тыя хахайысыбатын производствога сайдар суолларын биһиги удумадалата-
быт дии саныбыт. Атын смустар сайды-
быт олыттары биллэллэр. И.Пономаревка
интернизиригир буоллабына быһаарыах-
тыт.

Аны бөдөг бааһынай хаһаайыстыбалар тустарынан, 2003 сүл кулун тутар 28 күнүгэр Дьоккуускай куоракка буолбут бөдөг бааһынай хаһаайыстыбаларын баһылыктара республика Президенин аатыгар сурук ылыннан тураллар. Онно бастакы пуунугар "2003 – 2006 сылларга дьэри республикага государство быһаччы көмөлөһүүтүгүн 500 бөдөг хаһаайыстыба үөскээһинэ Тыл хаһаайыстыбатын министерствотын урутаан тутар сорулунан буолуохтаах" дьээн сүрүйдүттэрэ. Бэйэбит сыаналаан ким хайдыһа сатыырын, Боростуой арифметика быһахтынан бытархай бааһынай 1 солкуобай кредит ылбыт (кредит ылбатах), оттон "бөдөг" бааһынай 1 мөл. солкуобайы кредит ылбыт буолабын, "бөдөг" "бытархайтан"

И. Пономарев бааһынай хаһаайыстыбалары тэрээһиннээх хаһаайыстыба кооперативнай форматыгар үлэһтэн ыган тэрийэ сатыры утарыыг диэнн сөбүлээбэртэх. Бааһынай хаһаайыстыбалар сөптөөх экономическэй усулуобуйалар үөскээтэхтэринэ хиттэн да ыйыппакка эрэ, бэйэлэрэ кооперативтары тэрийэхтэрэ. Ол кооперация тулхадыйбат сукуна.

Уйбаан Пономареву илчлэбэ суох киһи" диһллэрэ сөп эбит. Суругун бүтүтэ кини манньк диэбит: "Мин хара маннай-гыттан биридди ыалларынан (кэтэх хаһайыстыбаларынан быһыылаах) ыһыл-лары утарбытым", "коллективнайы, бааһынайы кэтэн тэҥнэ тутан, үс куо-саҕы экирэтэммит кыхтаах бааһынай хаһайыстыбалар үөскээбитилэр", – диэ-бит. Билиги эмиз иһнэ диһбит ээ. Сал-гыа: "Манньк бытарыан уонна үһөттэн үп-харчы өттүтэн өйөөһүн күүһүрбэ-тэҕинэ тыа хаһайыстыбата кэхтэрэ чуол-кай", – диэбит Саамай сөп. Салгыы: "Билиги эрэ этэрбит сөптөөх диэбит кур-дук, өйдөөбүсүүү сөччө табыгана суох", – диэбит. Саамай сөп, И. Пономарев эрэ этэрэ таба буолбатах буоллаҕа дии. "Ыа-рахан балаһыанньаттан хайдах тахсар туһунан субэбитин-амабытын биһирэ кол-боон, үлэлиэ этибит, арахсар, бэрт был-дьаһар, утарыта турсар хаһан даҕаны үчүгэйгэ тиэрдибэт", – диэбит. Оноо билиги сөбүлэһэбит. Дьэ, бу киһи тыла. Ким туох кыһалбалааһынан "прокурордар-тан", "адвокаттартан" куттаммакка этиэх-тэх, түбүрүсүлүтэх.

В.ЕРШОВ,
Чурагчы улуунун бытархай
бааһынай хаһаайыстыбаларын
түмсүүнүн сэбиэтин
председатели.

Психолог субъєкт

ТЭРӨННҮТ УОННА ОҢО (ЫНЬАНА)

Салайыы уонна контуруол

Илтийн түвэгт сурэн нымалаах: автократической, авторитарной (демократической), либеральной усэнн хаотической.

1. Авторитарный – оболгогь сыһуунаах бол-
пууростары төрөппүттэр эрэ быһаараллар.

2. Авторитетнай – бопуруоһу дыһэ кэргэн дыһо сүбэнэн бары быһаараллар.

3. Либеральной – бынаарыны улаатан эрэр оёо бэйэтэ ылынар.

4. Хаотический – бызарты араастан ылыныллар: соробор авторитарическийдык, соробор демократичнайдык, ардыгар либеральнайдык.

Төрөллүт контуруоллуур ньымалара:

- үүлүү тутлуу, саанын;
- хамаандаагийн стилз;
- талталтан матарын;
- индукция, улаатан эрэр оёну самостоятельной олохо бэлэмнэгийн;
- сублээгийн;
- өйөөгүн, камөлөгүү.

Төрөлүүт уонна 050 тыгааһыннаах сыһыаннара
Төрөлүүт уонна 050 өйдөсөт буолуулары саастарын
уратыһынан быһаарыллыан сөп. Орто саастаах киһи уон-
на улаатан эрэр 050 уратылары албас, онтон сылтаан
өйдөсөттөр, кирсэллэр.

Орто саастаах төрөллүт аныгы олобу урукуу олобу кытта тэнгипир (бэйетин эдэр сааһын, олобун), маасса-бай культура бөлүрүрүгүр олобу жетгорор, ол иһин би-лиитэ-көрүүтэ намыһах курдук көстөр. Онтон сылтаан он-нообор оло сайайар улэсэ сылдыар төрөллүтүн кыагар эренимизин сөп. Улаатан эрэр оло аныгы олох кызгиргэр төрөллүтүн иитиэн бабарар. Төрөллүт үгүсгэр олотугар сэнэбиллээхтик сыһыаннаһар, кини олобу түргэнник са-гаан уларыппатын билэр буолан, хайдах баарынан ылы-нар. Оло биир түүнүнэ "крестовый поход" онгорон, ба-ыһтын уларыта охсуон бабарар, кини энтузиазмын төрөллүт өйдөөбөт. Төрөллүт барыта сааһыарыттан кут-анар, үгүсгэр эдэр буола сатыыллара, таһастарыгар-

салтарыгар, тутта-ханта сылдьалларыгар көстөр.

Олоххо төрөлпүт уонна оҕо иирсээнин биричиинэтэ буолуохтарын сеп боллорустара:

1. Социальный олох уонна үөрүүхтэр (табаары булууну, оскуола бичээрдэр, свиданиёа сүлдэ-ыы, оёо тугунан дьарыгыра, утуйар кэмэ, массынаны бытыы, танас-сап, буручүөскэ уо. д. а.).

Улаатан эрэр 650 биризмэтин атын сиргэ атаарар бу-
олан, үксүгэр дьэстигэр суох буолар.

2. Эллиптинэстэх буулу:

- дьэбэ хаһааһыстыбаннай үлэни толоруу;
- харчыны ороскуоттааһын;
- бэйэ малыгар-салыгар, тагаска, ололорор дьэбэ харыстабыллах сыһыан.

- дийцэж эргэн массынханта;
- телефонын туйланы;
- дийцэж таныг үзлээр;
- дийцэж эргэн урсгалын малын-салын бас-баттах тутуу

(мэргэжлээр, тутуу эс-сэргэл, ахыг бородуукталар, олох-дүүлэх тутуулар гэрбээр, аппаратура).

3. Оскоула. Үерэк, бэрээдэк, оскоулаҕа сыһыан өрүү төрөлүүтү болгомотун тардар. Төрөлүүтү сүлсүгүрэр түгээннээх:

- обьютун ситийнигтэ;
- дьизэ үлэ толоруулуга;
- оёо үөрээхэ, учуталга сыйхана;
- оркуолага оёо бэрээдэгэ.

Төрөлхтү үерэхээ туруурар сылын оёо сиплэтэгүнэ юуниэхэ психологической баттааһын онгортон, сыһа майгыһын, оёо бэйэтигар сыанабылын түһэриэн эмиз сөл.

4. Дыиз кэргэн сэлхыана.

Улаатан эрэ оёо уонна төрөппүт иирсээһинэрэ улаатын сөл сылтахтара:

- улаатан эрэр оёо оёотумсуйууттан;
- дыиз кэргэн атмосферата мөлтөбүттэн, төрөппүт убаастаабат буолууттан;
- быраатын, балыстарын кытта иирсээнтэн;
- элэтин, эбэтин, аймахтарын кытта талсыбет буолууттан;

Иирсээн таһыма 600 динэ жэргэн сыһыанын таһо-хач-
ча харыстырыттан эбэтэр собогобун уордайбыт санаа-
тын ыһыктыбакка сылдыарыттан улахан тутулуктаах.

5. Сизр-майгы сынабыла.
Төрөлүт төбөтүн бастаганнаң ыарытыннарар бир-
чинизлар:

- табаны тарды, арыгыны иһи;
- оёо тыла-ёһо;
- сымыйлаһына;
- сексуальнай олох;
- сохону тутуһуу.

Кылыс оёу уонна ийэ өйдөсөөт буолуулары эрдэ поло-
вой олобузан олоруга тизилэр эбит.

1-Ne-дээх фактор – ою саана. Бастаан кыргыттар 12 – 13 саастарыгар иилерин кытта уолтан сылтаан иир-сэллэр, 14 – 15 саас саамай кылыпырсыы чыгмаала, уол-лалар 15 – 16 саастарыгар.

2 №-дээх фактор – улаатан эрэр оюу уол, кыяхэ (пол).
Уолаттардаагэр кыргыгтар үгсүүк буолаллар, ханалара
де ийэлэригэр чүгастөө.

3 №-дээх фактор — дьиз кэргэн атмосферага. Иирсэн үксүгэр харчыттан, общественной олохтон, хаһаайсытбаннай үлэни толорууттан, дьиз таһынааһы үлэттэн сабаланаар. Төрөлүүттэр бэйэлэрин икки ардыларыгар кыһырысыллара үлэттэн эрэр оҕоо дьайыыта олус улахан буолар. Иирсэн ханнык да формата дьиз кэргэн социальнай-экономическай балаһыанньатыгар улахан охсууну олҕорор.

Иирсээн содуулар.

Улааган эрэр оёо төрөлүүтэрин кытта сыһыаннарын чинчийи түмүгү карддерүрүн, теһе да ииристэллэр сылаас. эйзэс, үчүгэй диян сыаналылар эбиү. Иирсээн-нээх дийэ кэргэнгэ иитиллэр оёо бэрэздэгэ мөлтөх, оёотук майгылаах, бэйэтигэр сыанабыла намыһах буо-
 лар.

А.И.ЯКОВЛЕВА, психолог.
